

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.911

Йосипів А. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
Львівського державного університету внутрішніх справ

РЕЦИДИВНА ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

HABITUAL CRIMINALITY OF JUVENILE OFFENDERS SENTENCED TO IMPRISONMENT

Стаття присвячена дослідженню питання рецидивної злочинності серед неповнолітніх, засуджених до покарання у виді позбавлення волі. Зазначено, що наявність рецидивної злочинності обумовлюється як загальними причинами і умовами, притаманними злочинності взагалі, так і специфічними причинами і умовами, пов'язаними з обставинами вчинення першого злочину, процесом виховного впливу, що здійснюється під час відбування покарання та постпенітенціарним періодом, пов'язаним із ресоціалізацією особи. Заходи, спрямовані на зменшення кількості рецидивних проявів серед неповнолітніх, повинні здійснюватися із врахуванням зазначених детермінант.

Ключові слова: рецидивна злочинність неповнолітніх, позбавлення волі, перевиховання, соціалізація, ресоціалізація.

Статья посвящена исследованию вопроса рецидивной преступности среди несовершеннолетних, осужденных к наказанию в виде лишения свободы. Отмечено, что наличие рецидивной преступности определяется как общими причинами и условиями, присущими преступности вообще, так и специфическими причинами и условиями, связанными с обстоятельствами совершения первого преступления, процессом воспитательного воздействия, которое осуществляется во время отбывания наказания и постпенитенциарным периодом, связанным с ресоциализацией лица. Мероприятия, направленные на уменьшение количества рецидивных проявлений среди несовершеннолетних, должны осуществляться с учетом указанных детерминант.

Ключевые слова: рецидивная преступность несовершеннолетних, лишение свободы, перевоспитание, социализация, ресоциализация.

The article deals with investigating the issues of habitual criminality of juvenile offenders sentenced to imprisonment. It is mentioned that habitual criminality is caused by both common reasons and conditions and specific reasons and conditions related to the circumstances of the commission of the first crime, the process of educational influence that is carried out during the serving of sentences and post penitentiary period, associated with person's resocialization. Measures to reduce the number of habitual manifestations among juvenile offenders should be accomplished taking into account these determinants.

Key words: habitual criminality of juvenile offenders, imprisonment, rehabilitation, socialization.

Постановка проблеми. Злочинність неповнолітніх є вкрай негативним явищем у будь-якій державі. Одним з основних завдань державних органів та громадськості є запобігання злочинності. Наявність рецидивної злочинності, що сама по собі характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки, у порівнянні з первинною злочинністю, свідчить, насамперед, про недосконалу роботу відповідних державних органів. Однією з цілей покарання є перевиховання особи, визнаною винною у вчиненні злочину [1].

Згідно з даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, загальна чисельність засуджених та осіб, узятих під варту, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах із початку року збільшилась на 1,2%, або на 1 770 осіб, більшість із них – неповнолітні.

Як зазначає професор В. Голіна, рецидивна злочинність обумовлюється загальними причинами і умовами, які породжують і сприяють злочинності взагалі, та специфічними причинами і умовами,

пов'язаними з обставинами вчинення першого злочину, процесом виконання покарання, постпенітенціарним періодом, котрі впливають на вчинення саме повторних злочинів [2, с. 189]. Таким чином, при дослідженні проблем рецидивної злочинності, необхідно враховувати низку специфічних детермінант, притаманних саме цьому виду злочинності.

Як зазначає Ю. М. Антонян, існування рецидивної злочинності є свідченням неспроможності держави та суспільства виправляти своїх членів, які стали на хибний шлях, допомагати їм [3, с. 143].

Підвищена небезпека рецидивної злочинності неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі полягає ще й у тому, що покарання у виді позбавлення волі призначається неповнолітнім лише у крайніх випадках, попри те, що майже половина з них вчиняє тяжкі та особливо тяжкі злочини. За даними офіційної статистики, покарання у виді позбавлення волі неповнолітнім призначалось: 2001 р. – 4743 випадків (24%), 2002 р. – 4569 (22,7%), 2003 р. – 4632 (21,9%), 2004 р. – 4384 (20,1%), 2005

р. – 3626 (20,7%), 2006 р. – 2697 (19,3%), 2007 р. – 2387 (21,4%), 2008 р. – 1977 (19,6%), 2009 р. – 1886 (22%), 2010 р. – 2030 (18,6%), 2011 р. – 1915 (22%), 2012 р. – 1496 (16,6%), 2013 р. – 1153 (19,5%), перше півріччя 2014 р. – 459 (32%) [4].

Стан дослідження. Дослідженням проблем рецидивної злочинності займалися Ю. Антонян, В. Батиргарєєва, І. Гальперін, В. Голіна, І. Даньшин, О. Дроздов, В. Дрьомін, А. Закалюк, А. Зелінський, Н. Пісоцька, В. Пирожков, А. Тузов, І. Туркевич, І. Шмаров, О. Яковлев та інші вчені. Їх роботи присвячено структурі рецидивної злочинності, методиці дослідження рецидиву, особі злочинця-рецидивіста, видам рецидивних зв'язків, питань, що торкалися молодіжної злочинності (переважно неповнолітніх) та її рецидиву.

Метою статті є аналіз актуальних проблем рецидивної злочинності серед неповнолітніх, засуджених до покарання у виді позбавлення волі, а також проблем їх ресоціалізації.

Виклад основних положень. Запобігання рецидивної злочинності є складним та багаторівневим процесом, обумовленим специфікою причин даного виду злочинності. Особлива складність такого процесу проявляється у запобіганні рецидивної злочинності неповнолітнього, засудженого до позбавлення волі. Процес формування особистості неповнолітнього злочинця повинен здійснюватися з урахуванням його вікових та психологічних особливостей. Перебуваючи у процесі становлення особистості та входження у суспільство, через не сформованість світогляду та життєвих навичок, неповнолітні легко піддаються негативному впливу та часто обирають незаконний (більш легкий) спосіб досягнення цілей.

На думку В. Голіна, спеціальні причини і умови (детермінанти) рецидивної злочинності можна розподілити на три групи: 1) детермінанти, пов'язані з першою судимістю, першим вчиненням злочину особою; 2) детермінанти, обумовлені процесом відбування покарання, особливо покарання шляхом позбавлення волі; 3) детермінанти, які впливають на постпенітенціарну адаптацію [2, с. 189].

Що стосується першої групи детермінантів, то до них можна віднести сімейну неблагонадійність, кризу шкільної та професійної освіти, тривалу трудову незайнятність, неорганізованість дозвілля неповнолітніх, наркотизацію середовища неповнолітніх, негативний вплив ЗМІ та інтернету, культ насильства та жорстокості у середовищі неповнолітніх, культурний та моральний занепад суспільства тощо.

При дослідженні проблем рецидивної злочинності особливої уваги потребують детермінанти другої та третьої груп.

Як зазначають науковці, позбавлення волі характеризується моральними, психологічними та матеріальними збитками для засуджених, внаслідок чого принижується його соціальна цінність і підвищується відчуженість особи від суспільства і навпаки. Складна і неадекватна психологічна перебудова торкається переважної більшості засуджених. Після 5-7 років безперервного перебування у переповне-

них виправно-трудовах установах настають незворотні зміни психіки. Понад 35% тих, хто звільняється, потребують спеціального психологічного чи психіатричного втручання для відновлення пристосувальних механізмів, які ослаблені чи зруйновані. За відсутності такої допомоги вони поповнюють ряди рецидивістів [5, с. 64].

Цілком імовірно, що особа, яка після перебування у місцях позбавлення волі продовжує дотримуватися норм, звичаїв і традицій тюремного світу, є адаптивною до нього й відповідних практик злочинного способу життя. Водночас за відсутності соціального контролю та підтримки держави й суспільства вона є дезадаптивною щодо поля легітимної культури правослухняної спільноти. Фактично це призводить до того, що завдяки бездіяльності держави та низькій соціальній активності спостерігається збільшення чисельності молодих засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, та частки рецидиву злочинів, що вчинюються особами молодого віку [6, с. 143].

Крім того, як відомо, у місцях позбавлення волі відбувається негативний вплив, що проявляється у втягненні у наступну злочинну діяльність шляхом переконання чи навіть примусу.

Позбавлення волі як вид покарання є необхідним і дієвим засобом боротьби зі злочинністю. Водночас воно поєднане з багатьма негативними соціальними і соціально-психологічними наслідками. Один із них полягає у тому, що процес перевиховання злочинця відбувається у середовищі, яке є глибоко дефектним у педагогічному й моральному аспектах.

В. Панкратов, наприклад, зазначає: «Система покарання з випробуванням дозволяє уникнути направлення неповнолітніх правопорушників до виховної колонії. Адже досвід переконує, що з виправної колонії підліток повертається не виправленим. Позбавляючи, наприклад, неповнолітнього підлітка волі на три роки, юристи розуміють, що прирікають його на перебування у гранично негативному середовищі, яке матиме на підлітка сильний негативний вплив, оскільки вирватись із цього середовища неможливо. Він перебуватиме у ньому 24 години на добу» [7, с. 234].

Більшість молодих рецидивістів (49,2%) починають скоювати злочини впродовж першого року після відбуття покарання, 32,6% – від року до двох, 8,4% – від двох до трьох, 4,2% – від трьох до чотирьох, 4,9% – від чотирьох до п'яти, 0,7% – від п'яти до шести років [8, с. 124].

Третя група детермінант рецидивної злочинності залежить від попередніх груп причин і умов і безпосередньо впливає зі складної для вирішення проблеми соціальної адаптації осіб, які відбули покарання, розв'язання питань їх працевлаштування, побуту, реабілітації, контролю.

Головна мета соціальної адаптації – ресоціалізація особистості. Під ресоціалізацією розуміється процес виправлення засуджених, формування у них законслухняної поведінки, стимулювання особи на вироблення таких життєвих настанов, які відпо-

відають соціальним нормам [2, с. 192]. Проте, якщо застосування покарання у виді позбавлення волі не здійснило на засудженого виправного та виховного впливу, а навпаки, призвело до формування стійкої злочинної установки, питання ресоціалізації не вирішується позитивно. Виходить, що застосування покарань, що полягають в ізоляції від суспільства та значних обмеженнях, є прямим шляхом до поповнення рядів рецидивістів у більш ніж половині випадків. Замкнене коло.

Висновки. Таким чином, враховуючи причини та умови як загалом злочинності неповнолітніх, так і рецидивних проявів, слід посилити заходи спрямовані на боротьбу з цим явищем. Насамперед увага, на нашу думку, повинна приділятися запобіганню формування особистості неповнолітніх злочинців. На даному етапі необхідно вживати як загальносоціальні заходи (підвищення рівня добробуту населення; зниження безробіття, яке призводить до існування такого негативного явища сьогодення як соціальне сирітство; покращення роботи спеціальних органів – ювенальних інспекторів поліції, соціальних служб, освітніх закладів зі здійснення заходів, спрямованих на виявлення поведінки неповнолітніх, що відхиляється від норми, неповнолітніх, які допускають вчинення правопорушень, а також негативних умов виховання; проведення заходів, спрямованих на формування у суспільстві адекватного реагування на факти вчинення неповнолітніми правопорушень та злочинів тощо), так і спеціально кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності неповнолітніх.

Що стосується заходів, спрямованих на запобігання рецидивних проявів серед неповнолітніх злочинців, то, насамперед, зазначимо, що важливу роль у запобіганні нових злочинів покликана відіграти пенітенціарна і постпенітенціарна робота виправно-трудових установ та органів внутрішніх справ (кардинальна зміна умов утримання засуджених, зняття невинуватих обмежень, руйнування тюремної субкультури, вдосконалення системи адміністра-

тивного нагляду, соціального контролю і допомоги тощо).

Також необхідно: передбачити спеціальні програми (плани) залучення громадськості на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми, зокрема, в яких передбачаються заходи, спрямовані на виявлення неблагополучних сімей, в яких проживають неповнолітні; розробити питання належного матеріально-ресурсного та кадрового забезпечення співробітників поліції, що зменшить плинність кадрів у цих підрозділах; забезпечити і здійснювати взаємоінформування підрозділів поліції з адміністраціями притулків для неповнолітніх, шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації, та виховно-трудових колоній для неповнолітніх, про звільнення неповнолітніх для своєчасного вирішення питань про прийняття заходів щодо їх працевлаштування та подальшої профілактичної роботи.

Потрібні певні зміни і у системі шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації неповнолітніх органів освіти. Адже раціональна організація процесу перевиховання потребує диференційованого підходу до різних категорій неповнолітніх. Винних у скоєнні тяжких злочинів доцільно було б утримувати в умовах більш жорсткого контролю з інтенсивним застосуванням новітніх методів медико-педагогічної корекції поведінки. Необхідно передбачити кваліфіковану підготовку психологів та педагогів, які працюють з неповнолітніми у місцях позбавлення волі. Негативний вплив на рецидивну злочинність здійснює відсутність достатньої кількості центрів медико-соціальної реабілітації неповнолітніх закладів охорони здоров'я. Тому зараз фактично не існує можливості ефективно впливати на неповнолітніх, які вживають алкоголь, наркотики, а також тих неповнолітніх, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації, що скоїли суспільно небезпечні вчинки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page2>.
2. Голіна В. Рецидивна злочинність в Україні / В. Голіна // Вісник академії правових наук України. – 1999. – Вип. 1. – С. 189-196.
3. Антонян Ю. М. Криминология: избр. лекции / Ю. М. Антонян. – М. : Логос, 2004. – С. 200.
4. Судова статистика за 2011–2014 роки [Електронний ресурс].
5. Беца О. Позбавлення волі: негативні соціальні та психологічні наслідки / О. Беца // У пошуках альтернатив тюремному покаранню: Матеріали міжнародного симпозіуму. 15-16 січня 1997 р. – К., 1997. – Вип. 1. – С. 64.
6. Виноградова С. О. Рецидивна злочинність серед неповнолітніх: причини та попередження / С. О. Виноградова // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2015. Серія ПРАВО. Випуск 33. – Том 2. – С. 141-144.
7. Бочелюк В. Юридична психологія : [навч. посібник] / В. Бочелюк. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 336 с.
8. Яцишин М. Правовий та соціальний захист осіб, звільнених з місць позбавлення волі, як важлива складова кримінально-виконавчої політики (огляд наукових сентенцій і важливіших правових актів) / М. Яцишин // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2(69). – С. 121–127.